

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 351.74(477)«1950/1980»

В. А. ГРЕЧЕНКО,

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ В РОКИ НЕПУ В РОБОТАХ ІСТОРИКІВ 50–80-Х РОКІВ ХХ СТ.

Розглянуто розвиток досліджень з історії діяльності міліції в добу непу в працях істориків 50–80-х років ХХ ст., проаналізовано основні публікації з цієї тематики, визначено основні тенденції в розвитку історіографії цього питання, досягнення та недоліки у працях істориків, які займалися відповідною тематикою.

Ключові слова: міліція, нова економічна політика, історіографія, історія України, історія права.

Діяльність міліції в різні роки її існування завжди була у полі зору істориків та істориків права. Уже з моменту її виникнення почали з'являтися роботи, присвячені різним аспектам історії міліції та її діяльності. В історії вивчення органів внутрішніх справ у радянський період виділяється кілька етапів, які традиційно позначаються такими хронологічними межами: 1) 1920-ті роки – середина 1930-х; 2) середина 1950-х років – 1980-ті роки. У цій роботі ми розглядаємо другий період історіографії цього питання і маємо на меті узагальнення історії історичних знань на цьому етапі та аналіз основних публікацій із цієї тематики у зазначений період.

Історіографія цього питання знайшла своє висвітлення у деяких кандидатських дисертаціях, зокрема О. В. Чернухи [1] та С. В. Васильєва [2] (меншою мірою). Слід зазначити, що діяльності міліції в добу непу присвятили також свої дисертації І. Д. Коцан та Д. В. Галкін, але в силу специфіки історико-правових досліджень історіографії питання в них приділяється значно менше уваги, ніж у загальноісторичних роботах. Звертає на себе увагу те, що сучасні дослідники діяльності міліції в добу непу майже винятково є харківськими істориками чи істориками права. Це говорить про те, що саме тут сформувалася відповідна наукова школа.

Період історіографії, який починається з середини 1950-х років, обраний нами не випадково. Саме в цей час почали відбуватися суттєві зміни в розвитку досліджень із цієї проблема-

тики. Після ХХ з'їзду КПРС (1956 р.), з настанням «відлиги», розширенням гласності та можливостей наукового дослідження історико-правових проблем взагалі, збільшується кількість публікацій, зростає їх науковий рівень, розширюється тематика досліджень. Значний поштовх для початку становлення нової концепції цієї проблеми зробили загальні й спеціальні роботи з історії радянської держави і права. Їх поява стимулювалася початком хрущовських реформ, які порівнювалися зі змінами в політиці та економіці 1920-х рр. В них знайшли своє відбиття і проблеми формування структури та діяльності міліції у вказаний період. Першою серед таких робіт (і хронологічно і за значенням – внеском у розробку проблеми) слід відзначити «Историю советского государства и права» в 3-х книгах за редакцією А. П. Кисельова, що вийшла, як це часто було в радянські часи, до чергового ювілею радянської влади і міліції (40-річчя) [3]. У першому томі цієї значної за обсягом роботи розроблено якби нові «рамки» досліджень з історії правоохоронних органів, даються нові оцінки її діяльності, але значення цієї роботи знижується тим, що вона не була спеціальним дослідженням із історії міліції, а розглядала цю тему в руслі інших.

Подібною за змістом і обсягом висвітлення цієї проблеми була інша робота, що вийшла друком вже майже через 10 років після вищезгаданої (1968 р.) – «История советского государства и права: Советское государство и право в период строительства социализма

(1921–1935 гг.)» за редакцією С. Іванова, Є. Скрипільова і М. Куріцина [4]. Відмінністю цієї роботи від попередньої було те, що у другій книзі досліджувана проблема висвітлюється дещо детальніше і предметніше. На цей час вже більш сталими були й оцінки цього періоду внаслідок загального розвитку історіографії та джерельна база досліджень. Це призвело до появи і спеціальних робіт, перша з яких (А. Бровкіна) вийшла ще 1958 р. [5], а інша (М. Паніна) – в 1965 р. [6]. Робота М. Паніна, до речі, – єдина, що вийшла в цей час українською мовою. У цих роботах коротко висвітлювалися деякі аспекти цієї проблеми. Фактично це були перші розвідки, що започаткували розробку проблеми на новому етапі.

Першим значним дослідженням з історії власне міліції України можна вважати роботу П. П. Михайленка «Из истории милиции Советской Украины». Тут ми бачимо вдалу і ґрунтовну спробу комплексного висвітлення розвитку правоохоронних органів УСРР [7]. Слід зазначити, що цей автор зробив, мабуть, найбільший внесок у розробку цієї проблеми в Україні. Він є засновником наукової школи з цього напрямку [8]. За думкою деяких сучасних дослідників, за радянської доби ця робота стала найвагомішим здобутком у галузі дослідження історії такого правоохоронного органу, як міліція [9, с. 17]. Як видатний організатор у галузі наукових досліджень, Петро Петрович створив і налагодив роботу дослідницького колективу, ставши його керівником. Ця книга була надрукована за рішенням колегії МОГП УРСР та висвітлювала діяльність міліції УСРР (УРСР) у 1917–1964 рр. [10, с. 6]. *Видання стало першою спробою такого масштабного дослідження у цій галузі не тільки в Україні, а й в СРСР та стало поштовхом для проведення аналогічних досліджень в інших республіках.*

Авторський колектив здійснив велику дослідницько-пошукову працю. Під час роботи над книгою були використані матеріали п'яти фондів Центрального державного архіву Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР (зараз – ЦДАВО України), фонди обласних архівів республіки, архівні документи МВС (тоді – МОГП) УРСР [11, с. 352].

Проте на цю роботу не могли не вплинути тогочасні реалії (1965 р.), і автор зосередився в основному на досягненнях у роботі міліції, відзначаючи, як тоді було прийнято, лише деякі проблеми, які довелося вирішувати міліції у перше десятиріччя свого становлення (недостатня матеріально-технічна забезпеченість, невисокий професійний рівень працівників,

значна плинність кадрів). При цьому, оцінюючи джерела і причини тогочасної злочинності, автор виходив із радянських методологічних позицій, розуміючи це негативне соціальне явище лише як наслідок класової боротьби [1, с. 17].

Досить ґрунтовно діяльність міліції у боротьбі зі злочинністю та управління нею в першій половині 1920-х років проаналізував М. І. Єропкін [12–14]. Він приділив значну увагу також адміністративно-правовим аспектам охорони громадського порядку, тому його робота цікава для дослідників історії права та адміністративістів.

Специфіка питань організаційного становлення радянської міліції в 1920–1930-х роках розглядалася в роботі М. П. Кіссіса [15]. Його внесок у розробку цієї проблематики полягає в тому, що він перший послідовно дослідив усі основні етапи формування структури правоохоронних органів. Однак автор не міг дати об'єктивної оцінки посиленню партійного контролю за діяльністю правоохоронних органів, вважаючи, як це було прийнято у ті роки, що це найголовніший результат змін в організаційному будівництві міліції у досліджуваній період [1, с. 18].

Низку статей з цієї тематики опублікувала Т. У. Воробейкова. Вона досліджувала специфіку діяльності міліції УСРР протягом 1917–1937 рр. Її наукова розвідка багато в чому допомагає встановити особливості реалізації норм права, які окреслювали права та обов'язки працівників міліції [16; 17].

Наприкінці 1960-х років з'являються перші праці з цієї тематики українського вченого В. М. Алтуєва. Його заслуга полягала в тому, що він першим спробував дослідити регіональну специфіку розвитку правоохоронних органів на прикладі Донбасу. Одна з його статей вже традиційно для тих, хто займається подібною проблематикою, була присвячена боротьбі міліції з бандитизмом [18; 19]. У концентрованому вигляді результати своїх досліджень вчений зосередив у кандидатській дисертації «Рабоче-крестьянская милиция Украинской ССР в период восстановления народного хозяйства (1921–1925 гг.)», яка була піонерською у багатьох аспектах. Головне її значення полягало в тому, що вона тривалий час була фактично єдиним системним дослідженням такого рівня історії становлення та розвитку радянської міліції доби непу [20]. Слід зазначити, що фактичний матеріал, акумульований автором у цій роботі, є цікавим і для сьогоденних дослідників. Принагідно зауважуємо, що у дисертації О. В. Чернухи [1, с. 167] невірно вказано, що

захист цієї дисертації відбувся у Донецьку. Насправді це сталося у Дніпропетровську. Помилково також указано обсяг дисертації – 229 с., а у дійсності – 179.

Проте усі вищезгадані роботи були виконані на базі марксистської ідеології, мали значну заполітизованість, що апіорі не могло сприяти об'єктивному висвітленню низки важливих питань (визначення принципів організації та кадрового добору працівників міліції, наслідки «чищення» та їх вплив на рівень кваліфікації міліціонерів; діяльність ОВС). В. М. Алтуєв, як і інші автори радянського часу, зазначав, як правило, лише позитивне в діяльності міліції, що було досягнуто завдяки постійному контролю з боку компартійних органів та їх турботі про ідейно-політичне та моральне виховання працівників міліції.

Оскільки основну джерельну базу цього дослідження склали матеріали Донецького обласного архіву, діяльність інших регіональних органів міліції у роботі розглянуто поверхово. Автор подав лише кілька прикладів ліквідації зусиллями міліції потужних бандитських з'єднань на території Харківщини та навів статистичні матеріали стосовно розвитку злочинності у регіоні в контексті загальнореспубліканських даних. Зазначимо, що верхня хронологічна межа роботи обмежується 1925 р. Це залишило поза увагою історика ті важливі трансформаційні процеси, що відбувалися у правоохоронних органах України в останні роки здійснення непу.

У радянській історико-правовій науці протягом 70–80-х років ХХ ст. окремі науковці досліджували деякі питання діяльності міліції УСРР у 20-х роках ХХ ст. На початку 1970-х років були опубліковані роботи харківського професора О. О. Кучера. Але основною темою його досліджень стали проблеми участі міліції УСРР у боротьбі з контрреволюційними елементами на початку 1920-х років [21; 22]. Цікавими для нас є лише ті аспекти його робіт, де йдеться про еволюцію політичного бандитизму у кримінальний.

Серед дослідників, які приділяли увагу вивченню названої проблеми, слід виділити роботи Р. С. Мулукаєва. Він висвітлює певні аспекти співробітництва радянських республік у будівництві робітничо-селянської міліції. У своїх працях автор наводить цікаві відомості з історії створення правоохоронних органів радянських республік протягом 1918–1924 рр. [23; 24]. Статті названого науковця висвітлюють, зокрема, і проблему впливу нормативно-правих актів РСФРР на визначення правового статусу працівника міліції УСРР [2, с. 13].

Р. С. Мулукаєв звертає увагу на висвітлення фактів співробітництва органів міліції радянських республік на перших етапах становлення правоохоронної системи. Автор зумів показати, що, незважаючи на тяжіння центру до уніфікації системи правоохоронних органів, у 1920-ті роки вони ще зберігали певні локальні особливості. Цей факт Р. С. Мулукаєв пояснює неоднаковою мірою впливу злочинного світу на суспільне життя у різних республіках. Зокрема, він вважає, що в УСРР у період непу рівень злочинності залишався одним із найвищих серед інших республік, проте автор не заглиблюється у причину цього явища [1, с. 17].

До 60-річчя Жовтневої революції і радянської міліції було видано двотомну «Историю советской милиции», головою редакційної колегії якої був тодішній міністр МВС СРСР М. О. Щолоков [25]. Ця робота стала квінтесенцією радянських поглядів на діяльність міліції взагалі та на її історію зокрема. Автори видання розглядали період 20–30-х років разом, виходячи з домінуючої тоді концепції побудови соціалізму, що завершувався прийняттям «сталінської» конституції 1936 р. Вже традиційно діяльність міліції у ці роки малувалася лише у рожевих тонах, як шлях від перемог до нових перемог та досягнень.

До наступного ювілею у 1987 р. побачила світ низка робіт різного плану, з яких першою відзначимо колективну працю «Советская милиция: история и современность. 1917–1987» [26]. Хоча М. О. Щолокова вже не було і робота вийшла під патронатом іншого міністра внутрішніх справ СРСР, наголоси у ній не змінилися, незважаючи на початок доби «перебудови».

Цього ж року С. І. Власенком була захищена кандидатська дисертація «Правоохоронні органи Української РСР у період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.)» [27]. Автор досліджував не лише історію міліції, але й інших правоохоронних органів, зокрема суду, прокуратури, органів безпеки. Лише третій розділ цієї роботи присвячений власне міліції, де розглядається удосконалення діяльності міліції у вказаний період (с. 96–125) та її роль у зміцненні правопорядку (с. 126–140). Дисертант вивчає специфіку вживаних керівництвом республіки заходів, покликаних удосконалити організацію діяльності міліції в першій половині 1920-х років, проте широке коло проблем, які взявся досліджувати автор, не дало йому змоги достатньо глибоко розкрити питання про діяльність міліції. Особливо це стосується підрозділу 3.2, присвяченого практичній діяльності міліції. Зазначимо, що у дисертації

О. В. Чернухи [1, с. 168] невірно вказано, що ця дисертація захищена на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. У дійсності – юридичних наук.

У другій половині 1980-х років побачила світ робота С. Курила «Жизни своей не щадя: из истории харьковской милиции» [28] з передмовою та за редакцією О. М. Бандурки. Автор відтворив чимало дійсно яскравих сторінок діяльності працівників міліції, пожежної охорони, виправно-трудових установ, назвав забути чи невідомі широкому загалу імена їх працівників. У книгу також увійшли спогади ветеранів органів внутрішніх справ – безпосередніх учасників тих подій, що робить її цінним історичним джерелом. Досліджуваному нами періоду тут присвячено другий та частково третій розділ, в яких є цікаві спостереження та оцінка стану боротьби зі злочинністю. У книзі підкреслювалося, що «уся правоохорон-

на діяльність у нашій країні здійснюється під керівництвом та за активної участі партійних та радянських органів» [28, с. 6]. Це видання не можна назвати цілком науковим як за викладом та підбором матеріалу, так і за оцінками діяльності міліції, оскільки йдеться лише про позитив у її роботі.

Таким чином, радянська історіографія другої половини 1950–1980-х років мала певні досягнення у розробці цієї проблематики. Було опубліковано низку монографій, захищено кілька дисертацій, розширилися коло та тематика досліджень з історії міліції, істотно зросла їх джерельна база. Проте методологічна вузькість цих досліджень, опертя лише на марксистську ідеологію з її класовим підходом обмежували цінність цих робіт, оскільки основна увага приділялася лише успіхам, а це знижувало практичну цінність цих робіт.

Список використаних джерел

1. Чернуха О. В. Формування та діяльність органів внутрішніх справ Харківщини в роки непу (1921–1929 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Чернуха Олександр Васильович. – Харків, 2012. – 162 с.
2. Васильєв С. В. Правовий статус працівників міліції УСРР у 20-х роках XX ст. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Васильєв Станіслав Валерійович. – Харків, 2008. – 174 с.
3. История советского государства и права : в 3 кн. Кн. 1 / под ред. А. П. Киселева. – М. : Юрид. лит., 1957. – 456 с.
4. История советского государства и права: Советское государство и право в период строительства социализма (1921–1935 гг.). Кн. 2 / под ред. С. Иванова, В. Курицына, Е. Скрипилева. – М. : Юрид. лит., 1968. – 412 с.
5. Бровкин А. Боевой путь украинской милиции / А. Бровкин // Советская милиция. – 1958. – № 12. – С. 58–60.
6. Панін М. Славний шлях (про діяльність міліції по охороні громадського порядку) / М. Панін. – Київ : Політвидав, 1965. – 41 с.
7. Михайленко П. Из истории милиции Советской Украины / П. Михайленко. – Киев : Высш. курсы МВД УССР, 1965. – 399 с.
8. Михайленко Петро Петрович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Михайленко_Петро_Петрович.
9. Матвієнко К. Основні наукові праці професора П. П. Михайленка, присвячені історично-правовим проблемам розвитку міліції України / К. Матвієнко // Закон і Життя. – 2013. – № 2 (254). – С. 16–19.
10. Коваленко В. В. Проведення досліджень з історії міліції України у Національній академії внутрішніх справ (КВШ–УАВС–НАВСУ–КНУВС) / В. В. Коваленко // Актуальні питання історії органів внутрішніх справ України. Проблеми правового забезпечення діяльності міліції України (історично-правовий аспект) : зб. наук. пр. / [редкол.: В. В. Коваленко (голова), О. М. Джужа, Є. М. Бодюл та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. – С. 5–11.
11. Довбня В. А. Дослідник історії становлення та розвитку міліції України / В. А. Довбня // Науковий пошук, розв'язання актуальних проблем юридичної науки – сутність життя вченого і педагога. До 90-річчя академіка П. П. Михайленка : зб. наук. пр. / за ред. проф. Я. Ю. Кондратьєва. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – С. 350–354.
12. Еропкин М. Управление в области охраны общественного порядка / М. Еропкин. – М. : Юрид. лит., 1965. – 137 с.
13. Еропкин М. Развитие органов милиции в Советском государстве / М. Еропкин. – М. : Юрид. лит., 1967. – 238 с.
14. Еропкин М. И. Административно-правовая охрана общественного порядка / М. И. Еропкин. Л. Л. Попов. – Л. : Лениздат, 1973. – 328 с.
15. Киссис М. Основные этапы истории советской милиции / М. Киссис. – М. : Юрид. лит., 1965. – 58 с.
16. Воробейкова Т. Из истории участия трудящихся в работе милиции по охране общественного порядка (1917–1937) / Т. Воробейкова // Охрана общественного порядка – основная задача органов ООП : материалы итог. науч.-теорет. конф. проф.-преподавател. состава Киев. высш. шк. МООП СССР / М-во охраны обществ. порядка СССР, Киев. высш. шк. ; [редкол.: Д. Т. Яковенко (отв. ред.) и др.]. – Киев, 1968. – С. 44–50.

17. Воробейкова Т. У. Советская милиция в годы борьбы за социалистическую реконструкцию народного хозяйства (1926–1934 гг.) / Т. У. Воробейкова // Труды Высшей школы МВД СССР. – 1977. – Вып. 11. – С. 40–49.
18. Алтуев В. З історії діяльності міліції Донбасу (1921 р.) / В. Алтуев // Український історичний журнал. – 1968. – № 2. – С. 95–96.
19. Алтуев В. Участь міліції України в боротьбі з бандитизмом у 1921–1925 роках / В. Алтуев // Український історичний журнал. – 1973. – № 10. – С. 119–124.
20. Алтуев В. Н. Рабоче-крестьянская милиция Украинской ССР в период восстановления народного хозяйства (1921–1925 гг.) : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / В. Н. Алтуев. – Днепропетровск, 1976. – 179 с.
21. Кучер О. О. Про участь міліції УРСР в боротьбі зі збройною внутрішньою контрреволюцією у 1921–1923 роках / О. О. Кучер // Питання історії народів СРСР. – 1971. – Вип. 11. – С. 51–57.
22. Кучер О. О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні в 1921–1923 роках / О. О. Кучер. – Харків : Вид-во Харків. ун-ту, 1971. – 172 с.
23. Мулукаев Р. С. Из истории строительства рабоче-крестьянской милиции в советских республиках (1918–1924 гг.) / Р. С. Мулукаев // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1973. – № 4. – С. 82–90.
24. Мулукаев Р. С. Про співробітництво радянських республік у будівництві робітничо-селянської міліції / Р. С. Мулукаев // Радянське право. – 1982. – № 11. – С. 63–67.
25. История советской милиции. Советская милиция в период строительства социализма. Кн. 1 / под ред. Н. Щелокова. – М. : Юрид. лит., 1977. – 346 с.
26. Советская милиция: история и современность. 1917–1987 / под ред. А. Власова. – М. : Юрид. лит., 1987. – 551 с.
27. Власенко С. И. Правоохранительные органы Украинской ССР в период восстановления народного хозяйства (1921–1925 гг.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Власенко Сергей Иванович. – Харьков, 1987. – 217 с.
28. Курило С. Жити своєю не щадя. Из истории милиции Харьковщины / С. Курило. – Харьков : Прапор, 1987. – 295 с.

Надійшла до редколегії 17.12.2014

ГРЕЧЕНКО В. А. ОСВЕЩЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МИЛИЦИИ В ГОДЫ НЭПА В РАБОТАХ ИСТОРИКОВ 50–80-Х ГОДОВ XX СТ.

Рассмотрено развитие исследований по истории деятельности милиции во время нэпа в трудах историков 50–80-х годов XX ст., проанализированы основные публикации по этой тематике, определены основные тенденции в развитии историографии этого вопроса, достижения и недостатки в работах историков, которые занимались соответствующей тематикой.

Ключевые слова: милиция, новая экономическая политика, историография, история Украины, история права.

GRECHENKO V. A. HIGHLIGHT OF ACTIVITY OF MILITIA IN THE YEARS OF NEW ECONOMIC POLICY IN WORKS OF HISTORIANS OF 50–80TH OF XX CENTURY

Activity of militia in the different years of its existence always was in sign of historians and historians of law. Already from the moment of its origin the works sanctified to the different aspects of history of militia and its activity began to appear. In history of study of organs of internal affairs in a soviet period a few stages that are traditionally designated by such chronologic limits are distinguished: 1) 1920th – middle of 1930th; 2) middle of 1950th – 1980th.

This work touched the second period of historiography of this question and has for an object generalization of history of historical knowledge on this stage and analysis of basic publications on these subjects in an indicated period. The period of historiography, which begins from middle of 1950th, is non-random selected. Exactly at this time substantial changes began to take place in development of researches from this range of problems. Then the XX congress of CPSU (in 1956) with the offensive of «thaw», expansion of publicity and possibilities of scientific research of historical problems in general, the amount of publications increases, grows them scientific level, the subjects of researches broaden. A considerable push for the beginning of becoming of new conception of this problem was done by general and special works from history of the soviet state and right. Their appearance was stimulated by beginning of new reforms that were compared to the changes in politics and economy 1920th. There were found beating back and problems of forming of structure and activity of militia in them in an indicated period.

Keywords: militia, new economic policy, historiography, history of Ukraine, history of law.